

цеси гальмувалися економічними особливостями регіону, який за темпами промислового розвитку поступався іншим провінціям імперії. [11, 320]

Досліджуючи вплив аграрних перетворень на фінансову складову села, С. Мошенський дійшов висновку, що облігаційний ринок Західної України активізувався після того, як 1848 р. в Австрійській імперії було скасовано кріпосне право. Поміщики одержали за це компенсацію, загальна сума якої в Галичині становила 46,154 млн. ринських злотих (флоринів), а на Буковині – 4 млн. На цю суму поміщики одержували 5 %-і «індемпніційні» облігації, обіг яких почався на ринку цінних паперів. Відсотки за цими облігаціями значно збільшили загальну суму викупу, а сплата компенсаційного боргу розтяглася на десятки років [12, 340]. Тому, як відзначав І. Франко, у 1898 р., через 50 років після скасування кріпосного права, Галичина мала заплатити 121 млн. злотих із власних коштів, що величезним тягарем впало на плечі українського селянства.

Таким чином, за півтора століття створено низку праць, якими значною мірою з'ясовано сутність та шляхи проведення аграрної реформи 1848 р. в Австрійській імперії, розкрито деякі особливості її реалізації на українських землях. Новітня історіографія розглядає аграрну реформу на західноукраїнських землях як важливу подію в історії західноукраїнського селянства. Вона порушує такі питання, як зміни у соціальній структурі та ментальності селянства після ліквідації кріпосного права, трансформація культурного розвитку українського села. Незважаючи на це, площа історії українського селянства, яке проживало в складі Австрійської імперії, потребує подальшого дослідження, створення комплексних праць, присвячених поглибленому аналізу соціально-економічних та політичних наслідків реформи в різних регіонах імперії. Деякі аспекти розкриті поверхнево і тому, на нашу думку, потребують ґрунтовнішого вивчення. Це стосується проблем матеріального становища окремих груп селянства в різних регіонах краю, зміни соціального становища селян за умов ліквідації особистої залежності від землевласників, їх місце у соціальній структурі держави. Доречним є залучення нових груп джерел для формування цілісної картини політики австрійського уряду стосовно українського селянства та створення комплексного бачення наслідків реформи для західноукраїнських земель. Відкритими залишаються питання участі селян в економічних відносинах після реалізації аграрної реформи та ступінь залучення господарств до ринкових відносин, процес переорієнтування селянських господарств для нових потреб. Актуальним видається і порівняльний аналіз селянської реформи на українських теренах Австрійської та Російської імперій середини і другої половини XIX ст.

1. Свесжинський П.В. Аграрні відносини на Західній Україні в кінці XIX – на початку XX ст. – Л., 1966.
2. Кравець М.М. Селянство Східної Галичини і Північної Буковини у другій половині XIX ст. – Л., 1964.
3. Розвиток історичної науки на Україні за роки радянської влади / Відп. ред. П. Калниченко. – К., 1973.
4. Історіографія історії Української ССР / Отв. ред. И. Хмель. – К., 1986.
5. Франко І. Паничина та її скасування 1848 року в Галичині // Франко І. Твори: у 50 т. – Т. 47 – К., 1986.
6. Зубрицький М. «Тісні роки». Причинки до історії Галичини 1846–1861 рр. // Записки НТШ. – Т. 26. – Л., 1903; Кривецький І. Оборонна організація руських селян на галицько-угорським позаріччї в 1848–49 рр. // Там само.
7. Buiak F. Galicja. – Lwow, 1909; Marasse M. Gospodarze stocsunki w Galicji – Warszawa, 1874; Szczepanowski S.

Nedza Galicji w cyfrach i program energicznego rozwoju gospodarstwa krajowego. – Lwow, 1888.

8. Герасименко М.П. Аграрні відносини в Галичині в період кризи панщинного господарства. – К., 1959.
9. Коломиец И.Г. Социально-экономические отношения и общественное движение в Закарпатье во второй половине XIX столетия. – Томск, 1961.
10. Історія українського селянства: в 2 т. – Т. 1. – К., 2006.
11. Економічна історія України: Історико-економічне дослідження: в 2 т. / Ред. кол.: Г. Боряк та ін. – К., 2011. – Т. 1.
12. Мошенський С.З Ринок цінних паперів Західної України як джерело фінансування економічного розвитку у XIX – на початку XX ст. // Вісник Житомирського державного технічного університету. – 2010. – № 4.

Postolnik I.V. Ukrainian dimension of agrarian reform in the 1848th in the Austrian Empire: historiography. In this paper are analyzed the historiographical studies devoted to the problem of implementation of the agrarian reform of the 1848th in the Austrian Empire. Are reflected the aspects of reform in various historical periods. The estimation and interpretation of the reform impact on the socio-economic development of the Ukrainian peasantry

Key words: peasants, Austrian empire, agrarian reform, historiography

В. М. Безверха

ПРОБЛЕМА ПОХОДЖЕННЯ БОЛГАР У ПРАЦІ ВАСІЛА ЗЛАТАРСКОГО «ІСТОРІЯ НА БЪЛГАРСКАТА ДЕРЖАВА ПРЕЗ СРЕДНИТЕ ВЕКОВЕ»

Дослідження присвячене концепції болгарського історика В. Златарського щодо походження болгар та освоєння ними Балкан у епоху «великого переселення народів».

Ключові слова: гуни, кутригури, утигури, Балканський півострів, болгари

Одними з центральних питань європейської історичної науки залишаються давня історія населення Балканського півострова й етногенез болгар. З XVIII ст. до сьогодні ці проблеми привертали увагу багатьох зарубіжних і вітчизняних істориків, внаслідок чого сформувалася низка теорій походження цього етносу. Однією з перших була концепція етногенезу болгар щодо їх турецько-татарського походження. Її основоположник – А. Шлецер у «Всеобщей северной истории» (1772), аналізуючи болгарську мову, дійшов висновку, що вона не схожа на слов'янську. Як доказ на підтвердження цієї теорії, він зазначив, що власні імена болгар, без сумніву, мають татарське походження. Цю теорію згодом підтримали І. Тутман, Х. Енгеля та М. Карамзін [1, 93–94].

У 1837 р. німецький вчений Й. Цейс обґрунтував власний погляд щодо етногенезу болгар у праці «Німці та їх сусідні племена». На його думку, давні болгари – це гуни, які розселилися на територіях у верхній течії Волги. Він вважав, що болгари, тобто гуни, належали до великого племені турок, що підтверджується схожістю їхньої мови. М. Соколов – теж прихильник цієї концепції – стверджував, що «болгаре, как Гунны и Авары, являются конным воинственным народом, со многими обычаями, свойственными только азиатским народам турецко-татарского племени» [2, 91]. Також вчений подав певні висновки щодо мовної приналежності болгар: «Остатки языка Болгар несомненно свидетельствуют об их тюркском происхождении» [2, 92]. У подальшому цю теорію підтримали А. Попов, А. Куніка, А. Вамбері, В. Томашек і В. Златарски [3, 148]. Останній раніше (зокрема у «Студии по болгарската история») дотримувався теорії турецько-татарського походження болгар. Згодом, у фундаментальній праці – «Історія на болгарската держава през средните векове» він змінив позицію, обґрунтувавши теорію гунського походження болгар.

Теорія слов'янського походження болгар з'явилася на протипагу турецько-тарської теорії. Так, Ю. Венелін сприймав останню як «виклик» і, внаслідок цього, опублікував власну студію – «Древние и нынешнии болгары в их отношении к россиянам», в якій критикував представників і положення турецько-татарської концепції. Взнявши за основу обґрунтування мовної ідентичності, Ю. Венелін сформулював гіпотезу на користь слов'янської теорії. На його думку, схожість мови – це не показник «народності». За вимовою дзвінкості, автор зближував болгарську мову зі слов'янськими. У праці Ю. Венеліна слов'янська теорія викладена наступним чином: «И так, разобрал подробно и доказательства татаризма болгар и понятия об их превращении, повторю мое положение, как аксиому или истину, что болгаре были славянским племенем не только в IX в. но и в VIII, VII, VI, V, IV, III, II, I и так далее до самой отдаленной древности. В заключение, заметить нужно, что об сии спорныя статьи: доказательства татаризма, и доказательства превращения болгар, зависят взаимно одна от другой. Если болгаре, как доказано, не были татаре, то им и не нужно было превращаться в славян; и на оборот: если болгаре, не могли превратиться в татар, то стало быть и первоначально были славянами» [4, 60]. Ця теорія отримала продовження у працях П. Буткова [5], М. Савельєва-Ростиславовича [6] та Д. Іловайського [7].

Фінська або урало-чудська теорія походження болгар вперше була опублікована 1826 р. у праці Ю. Клапрота – «Спогади, пов'язані з Азією». Спираючись на джерела візантійських істориків Нікіфора та Феофана, автор доводив, що болгары походять від угро-гунів. Власні імена болгар, на його думку, не мають нічого спільного зі слов'янськими [3, 159]. У 1830 та 1832 рр. побачили світ дві роботи Х. Френа – «Munten der Wolge-Bulgharen» та «Die altesten arabischen Nachrichten uber die Wolga-Bulgaren aus Ibn Foslasn's Reiseberichten». В обох статтях учений звертав увагу на мовні й етнографічні риси, а згідно аналізу власних назв, доводив, що протоболгары були змішаним народом слов'ян і турків. Фінську (урало-чудську) теорію підтримували П. Шафарик [8], К. Ірічек [9], О. Гільфердінг [10], М. Дринов [1] та ін. Поширеною в науці є й концепція, згідно якої, слов'яни, в тому числі болгары, мали фракійське походження й утворилися поступово від фракійсько-іллрійського етносу, а відтак, виступають автохтонним населенням Балкан. Прихильниками цього погляду були М. Державін [11, 37–38], Ж. Лелевель [3, 169], А. Чертков [12, 140] та Г. Ценов [13, 212]. Останній, на основі аналізу грецьких та латинських джерел, ототожнював зокрема балканських фракійців зі слов'янами.

Особливої уваги заслуговують погляди на означену проблему видатного болгарського історика кінця ХІХ – початку ХХ ст. В. Златарського. У праці «История на българската държава през средните векове», що була опублікована в 3-х томах і 4-х книгах, він дослідив історію болгарського народу від його появи на Балканах у ІV ст. – до утворення Другого Болгарського Царства у ХІІІ ст. Один із перших розділів праці присвячений походженню болгарського народу. Дослідник висловив власне бачення походження сучасних болгар й як уже зазначалося, на його думку, болгары мали початок від гунів. Більшість тогочасних учених не підтримали такої ідеї, хоча прихильними до неї були такі болгарські історики, як С. Младенов, Г. Ценов, К. Ірічек [3, 166]. Варто акцентувати увагу на тому, що С. Младенов деякий час дотримувався тюркської теорії, а К. Ірічек змінив погляди на походження болгар з фінської теорії – на гунську [3, 146].

Досліджуючи давню історію болгар, В. Златарський залучив ряд першоджерел, до яких належать китайські літописи, твори середньовічних і пізніх європейських авторів. Зокрема він цитує Прокопія Кесарійського, Йордана, Агатія, Менандра [14, 21]. Аналізуючи передісторію болгар, автор звернув увагу на історичні події, що мали місце в Центральній Азії з І до V ст., а саме від перших згадок про їх перебування в Азії – до моменту появи гунів на Європейському континенті. В китайських літописах вчений знайшов перші згадки про гунів, які вторглися на китайські території у І ст. до н. е. Після цих подій, гунська держава розпалася, а її племена розділилися на північних і південних. Внаслідок розпаду, північна частина племен була вимушена піти на захід. На довгий час вони осіли в степах Юе-бань (між Тарбагатай і середнього Тянь-Шань), де заснували нову державу, про яку з китайських джерел нічого не відомо. На сучасній карті світу ці території охоплюють простори казахстанських степів. Ще одну згадку про гунів дослідник знайшов у роботах географа Марина Тирски (друга половина І – середина ІІ ст. н. е.) та Птолемея (87 – 165 р. н. е.) [14, 22].

Наступний період історії гунських племен пов'язаний з їх появою у ІІ ст. на кордонах з народами, що населяли східні території тогочасного європейського континенту. На початку ІV ст. гунны завоювали територію між Волгою, Доном і Кавказом, що належали аланам, і дійшли до сучасного Приазов'я. В 376 р. гунны підкорили остготів та змогли стримати наступ вестготів. Таким чином, історик вбачав у гунах великий народ, що поширив владу від Північного Причорномор'я на захід – над Валахією (сучасна Румунія) і східною Маджарско (сучасна Угорщина) [14, 22]. В. Златарський вказував, що, внаслідок цих подій, у першій половині V ст. гунны опинилися на кордоні з Візантійською імперією. З цього моменту, на його думку, розпочався новий період в історії гунів, які продовжуючи свій рух на захід, проникали на Балкани (367 р.). За підрахунками В. Златарського, дата правління першого болгарського князя та дата появи гунів на Балканах збігаються. Вчений навів факти з джерел, які засвідчують вторгнення гунів на задунайські території та заснування ними тут держави у цей час [14, 23].

Розглянувши твори візантійських авторів, В. Златарський звинуватив їх у надмірній міфологізованості, хоча й доволі справедливо оцінив роль візантійських істориків у висвітленні ранньосередньовічної історії тогочасних народів Центрально-Східної Європи. Він навів факт розколу гунських племен на кутригурів та утигурів, що згадується у Прокопія Кесарійського [14, 26]. Аналіз праці останнього засвідчує, що ці племена й були болгарями, згаданими Йорданом [14, 34]. На основі знайдених джерел, В. Златарський дійшов наступних висновків. Назва «болгары» відноситься лише до кутригурів, оскільки лише ця частина гунського племені спромоглася перейти Дунай і заснувати власну державу. Разом з тим, історик не відкидав ідею етнічної єдності обох племен [14, 36]. Факт розколу гунських племен, на його думку, пов'язаний із міграцією частини гунів на Захід після 429 р. Як наслідок, 454 р. у джерелах зустрічаються назви кутригурів та утигурів. Розглядаючи «Именник на първите български князе», вчений установив період розколу в історії болгарського народу. Відповідно до джерела, цей період припав на 437 р. Саме після цього року з'являються два вищезгаданих союзи племен, які жили окремим політичним життям [14, 38 – 39].

На думку В. Златарського, болгары мали витоки все таки від кутригурів, яким свого часу вдалося освоїти

території Північного Причорномор'я та Криму. Завдяки рухливості, цим племенам вдалося перейти за Дунай і утворити власну державу. Утигури ж заключили мир із готами, після чого вимушені були осісти на Таманському півострові. Далі вчений навів факти, що засвідчили спроби кутригурських племен, на чолі з сином Аттілі – Денгізіхом, заключити мир з візантійським імператором Львом I. Проте, ця спроба зазнала краху й 468 р. Денгізіх прийняв рішення про війну проти Візантії. Цю ідею не підтримали інші сини Аттілі, що призвело до внутрішніх конфліктів серед гунів. Однак Денгізіх вирушив зі своєю армією на Дунай для вторгнення у східні провінції Візантії. Внаслідок невдалої військової акції, яка значною мірою була стримана з середини, Денгізіха було вбито [14, 39–41].

Історик критикував позицію Маркварти, який згадував першу спробу об'єднання болгарського народу, на чолі з братом Денгізіха – Ірнахом. Аналізуючи «Іменник на п'рвїть болгарски князе», В. Златарски відкинув цю тезу. Оскільки за «Іменником», першим, хто об'єднав болгар, був Ірнік з роду Дуло. На думку дослідника, Ірних міг виступати лише вождем західних гунів, крім того, дата початку його правління припадає на 437 р. Таким чином, об'єднання кутригурів та утигурів в єдину болгарську державу було б неможливим, оскільки єдиним правителем гунів до 453 р. був Аттіла. Також автор акцентував увагу на тому, що в записах Еннодія та Кассіодора, що належать до джерел кінця V ст., згадується назва племен «болгари», яким римляни сплачували данину. В цих джерелах В. Златарски знайшов факт, що засвідчив вигнання болгарами готів з Придунайських територій. На думку історика, болгари брали участь у цих військових акціях, за запрошеннями візантійського імператора Теодоріха. Водночас учений зосередився на тому, що вже V ст. у джерелах зникла назва «гуни», а натомість поширеною стала назва «болгари» [14, 42–43]. Таким чином, у VI ст. назви кутригури та утигури зникають зі сторінок історії. Утворена кутригурами, держава болгар стала новим об'єктом політичної історії Центрально-Східної Європи.

Залучивши вищезгадані джерела, В. Златарски істотно розширив гунську теорію походження болгар. Проте, з огляду на основну його концепцію був покладений історичний факт розколу гунських племен на утигурів та кутригурів. Автор у своїй праці називає 376 – роком проникнення й освоєння західними гунами Балкан. Крім того, історик звернув увагу на те, що вже на початковому етапі становлення болгари вступили у зв'язки з Візантією та почали відігравати помітну роль у політичному житті тогочасної Європи.

1. Дринов М.С. Поглед върхъ произхождането на българския народ. – Вена, 1869.
2. Соколов М. Из древней истории болгар. – СПб., 1879.
3. Державин М.С. История Болгарии. – Т. 1. – М.; Л., 1945.
4. Венелин Ю. Древные и нынешние Болгаре в политическом, народописном, историческом и религиозном их отношении к Россиянам. – М., 1856.
5. Бутков П. Оборона Летописи русской Несторовой от навета скептиков. – СПб., 1840.
6. Савельев-Ростиславич Н.В. Славянский сборник. – СПб., 1845.
7. Илловайский Д. Разыскание о начале Руси. – М., 1876.
8. Шафарик П. Славянские древности. – Т. 2., Кн. 1. – М., 1848.
9. Ирричек К. История Болгар. – Одесса, 1878.
10. Гильфердинг А. История балтийских славян. – СПб., 1874.
11. История Болгарии / Под. ред. П. Третьякова и др. – Т. 1. – М., 1954.
12. Чертков А.Д. Очерк древнейшей истории протославян.

– М., 1851.

13. Ценов Г. Праотечеството в праязикът на българите. – София, 2005.
14. Златарски В.Н. История на Българската държава през средните векове. – Т. I: Първо българско царство. – Ч. I: Епоха на хуно-българското надмощие. – София, 1994.

Bezverkha V.M. The problem of the bulgarian origin in the works by Vasil Zlatarski «History of the Bulgarian State in the middle ages». The research is devoted to the concept of the bulgarian historian V. Zlatarski about the origin of the Bulgarians and their development in the Balkans during the era of the «Great Migration».

Key words: huns, kutryhury, utyhury, Balkans, the bulgarians

В. В. Тельвак, В. П. Тельвак

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ ТА «КИЇВСЬКА СТАРОВИНА»

Стаття присвячена впливу журналу «Київська Старовина» на творчу долю М. Грушевського. Проаналізовано співпрацю вченого з виданням. Досліджено внесок авторів «Київської Старовини» у справу популяризації історіографічних ідей М. Грушевського.

Ключові слова: М. Грушевський, «Київська Старовина», українська історіографія, рецензія, реценція

Загальновідомим є факт, що «Київська Старовина» посідала особливе місце у творчій долі М. Грушевського. Батько майбутнього історика, передплативши синові кілька перших річників «Київської Старовини», «...вितिчив, – як згадував історик, – дорогу моїм дальшим заняттям». Попри це, зважаючи на тривалу співпрацю вченого з часописом, його особливе приязне ставлення до співробітників видання, досі, винесена у заголовок статті проблема, так і не отримала комплексного висвітлення.

Осмишлюючи місце «Київської Старовини» у своїй творчій долі, М. Грушевський звертається до аналізу феномену наукової періодики як явища історичної культури. Журнал, переконаний учений, виступає своєрідною дискусійною трибуною, де «до певних тез підходить з різних обсерваційних пунктів, з різних сфер життя і науки береться матеріал для їх обґрунтування, робиться постійний вибір суголосного з біжучого літературного життя і ведеться полеміка з загрозливим і ворожим... має величезне значення для формування і уяснення світогляду, для орієнтування в життю і культурнім чи науковім матеріалі» [1, 121]. Жодні популярні книги, хоч би як талановито написані, наголошував він, не можуть дати стільки для формування критичного мислення, вміння відбирати матеріал і його використовувати, усвідомлення себе членом певного громадського колективу, як «журнал, скільки-небудь серйозно поставлений, щиро та послідовно відданий певним програмним завданням».

Перший річник «Київської Старовини» С. Грушевський передплатив синові, бажаючи підтримати давниче починання свого близького колеги Ф. Лебеdiceва. З того часу журнал став для Грушевського-гiмназиста своєрідним вікном у тогочасне українське життя. Тодішні інтелектуальні зацікавлення Михайла вражають своєю широтою – це україністика, історія, слов'янознавство, давньогрецька поезія та філософія, літературознавство. І в кожній із цих галузей знання він наполегливо працював, закладаючи міцні наукові підвалини власного світогляду. Характеризуючи своє тогочасне «читацьке коло» та його впливи на становлення наукового світогляду, М. Грушевський у «Автобіографії» писав: «Монографії Костомарова, Записки о Южной Руси Куліша, збірники Максимовича і Метлинського, Історія Січі Скальковського, Історія словянських літератур Пипіна, перші річники Киевской Старини, пе-